स्त्रियां जातित्वात् ङीष्। "हस्तिगोऽश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यश्च जीवति" "नाधीयीताश्वमारूढो न रथं न च हस्तिनम्। न नावं न खरं नोष्ट्रं नेरिणस्थो न यानगः" मनुः। तद्यान-निषेधमाह "उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं तु कामतः। स्नात्वा तु विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति" मनुः। काततः" इत्युक्त्या कर्म्मभेदे तद्याने न दोष इति सूचितम् अतएव "उष्ट्रमारोक्ष्यन्नभिमन्त्रयते त्वाष्ट्रोऽसि" पार० गृ०सू० मन्त्रलिङ्गेन तद्यानं विहितम्। तस्य मांसं न भक्ष्यम् "भक्ष्यान् पञ्चनखेष्वाहुरनुष्ट्रांश्चैकतोदतः" मनूक्तेः। तेनास्य एकदन्तपङ्क्तियुक्तत्वम्। "गौरजो महिषः कृष्णः शूकरो गवयोरुरुः। द्विशफाः पशवश्चेमे अ-पाण्डुश्च सत्तम!" भाग० उक्तेः गवादयः उष्ट्रान्ता द्विशफाः इति बोध्यम्। वृथा तद्घाते दोषः "मनुष्यमारणे क्षिप्रं चौरवत् किल्बिषं भवेत्। प्राणभृत्सु महत्-स्वर्द्धं गोगजोष्ट्रहयादिषु" मनूक्तेः। ब्रह्महत्याशेष-पापेन तज्जातिर्भवति यथाह मनुः "यां यां यो-निन्तु जीवोऽयं येन येनेह कर्म्मणा। क्रमशो याति लोकेऽस्मिंस्तत्तत् सर्वं निबोधत। बहून् वर्षगणान् घोरा-न्नरकान् प्राप्य दारुणान्। संसारान् प्रतिपद्यन्ते महा-पातकिनस्त्विमे। श्वशूकरखरोष्ट्राणां गोऽजाविमृगपक्षि-णाम्। चण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति"। यान-हरणपापेऽप्युष्ट्रयोनिप्राप्तिमाह हृत्वेत्यनुवृत्तौ मनुः "स्त्री-मृक्षः स्तोककोवारि, यानान्युष्ट्रः, पशूनजः। तद्वधे प्रायश्चि-त्तमाह "हयच्छागाविकोष्ट्रेषु गर्द्दभेषु च मारणात्। प्राजा-पत्यार्द्धमेवेह प्रायश्चित्तं विधीयते" प्रा० वि० विष्णुः। तद्भ-क्षणे प्रायश्चित्तमाह भुक्त्वेत्यनुवृत्तौ प्रा० वि० शङ्खः "गामश्वं कुञ्जरोष्ट्रौ च सर्वं पञ्चनखं तथा। क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्य्यात् संवत्सरव्रतम्" "अथोष्ट्रवामीशतवाहितार्थः" रघुः। "वृतिञ्च तत्र कुर्व्वीत यामुष्ट्रोनावलोकयेत्" मनुः। "अन्योन्यतः पथि वताबिभीतामिभोष्ट्रौ" माघः। तन्मूत्रगुणाः सुश्रु० उक्ताः। "अथ मूत्राणि गोमहि-षाजाविगजहयखरोष्ट्राणां तीक्ष्णानि कटून्युष्णानि ति-क्तानि लवणानुरसानि लघूनि शोधनानि कफवातकृमि-भेदोविषगुल्मार्शउदरकुष्ठशोफारोचकपाण्डुरोगहराणि हृद्यानि दीपनानि च सामान्यतः। भवन्ति चात्र। तत्सर्वं कटु तीक्ष्णोष्णं लवणानुरसं लघु। शोधनं कफ-वातघ्नं कृमिमेदोविषापहम्। अर्शोजठरगुल्मघ्नं शोफा-रोचकनाशनम्। पाण्डुरोगहरं भेदि हृद्यं दीपनपाच-नम्"। सामान्यत उक्त्वा "अर्शोघ्नं कारभं मूत्रमिति" विशे-षगुण उक्तः। तन्मांसगुणाः सुश्रुते उक्ताः तच्च उरभ्रशब्दे दर्शितम्। तस्य ग्राम्यत्वं तत्रोक्तम्। तच्च उरभ्रशब्दे दर्शितम्। किन्तु तस्यारण्यत्वमपि अतएव "उष्ट्रमारण्य-मनु ते दिशामि" यजु० १३.२४, तस्यारण्यत्वमुक्तम्। तस्य त्वष्टृदेवतायै अश्वमेधे देयतोक्ता "बृहस्पतये गवयां-स्त्वष्ट्र उष्ट्रान्" यजु० २४,२८, द्वित्वे गोयुगच् उष्ट्रगोयुग उष्ट्रद्वित्वे न० शालायां गोष्ठच्। उष्ट्रगोष्ठ उष्ट्रशालायां न० षट्के षड्गवच्। उष्ट्रषड्गव उष्ट्रषट्के न०। तस्ये-दमण्। औष्ट्र तत्सम्बन्धिमांसादौ त्रि०। "परं चौष्ट्रं मैषं नरमहिषयोश्छागमपि वा" कर्पूरस्तवः।

उष्ट्रकर्णिक पु० उष्ट्रस्य कर्णः भेदनम् कर्ण+भिदि—अच्। सोऽस्मिन्नस्ति ठन्। दक्षिणस्थे यवनदेशभेदे तद्देशवासिभिर्हि भोजनार्थम् उष्ट्रभेदनात् तद्देशस्य तथात्वम्। सहदेवदक्षि-णदिग्विजयवर्णने "अन्ध्रांस्तालवनांश्चैव कलिङ्गानुष्ट्रकर्णि-कान्। आटवीं च पुरीं रम्यां यवनानां पुरीं तथा" भा०स०२०अ० उष्ट्रतुल्यकर्णजनवत्त्वाद्वा तथात्वम्।

उष्ट्रकाण्डी स्त्री उष्ट्र इव काण्डोऽस्य जातित्वात् ङीष् (उटाटी) पुष्पभेदे राजनि०।

उष्ट्रग्रीव पु० उष्ट्रग्रीवा आकारत्वेनास्त्यस्य अर्श० अच्। सुश्रुतोक्ते पैत्तिके भगन्दररोगभेदे। तन्निदानस्वरू-पादि तत्रोक्तं यथा "वातपित्तश्लेष्मसन्निपातागन्तुनिमित्ताः शतपोनकोष्ट्रग्रीवपरिस्राविशम्बूकावर्त्तोन्मार्गिणो यथासङ्ख्यं पञ्च भगन्दरा भवन्ति। ते तु भगगुदवस्तिप्रदेशदारणाच्च भगन्दरा इत्युच्यन्ते। अपक्वाः पिड़काः पक्वास्तु भगन्दराः। तेषान्तु पूर्वरूपाणि कटीकपालवेदना गुदकण्डूर्दाहः शोफश्च गुदस्य भवति" इत्युपक्रम्य। "पित्तन्तु प्रकुपितमनिलेनाधः-प्रेरितं पूर्ववदवस्थितं रक्तां तन्वीमुच्छ्रितामुष्ट्रग्रीवाकारां पिड़कां जनयति। साऽऽस्यचोषादीन्वेदनविशेषान् जनयत्य-प्रतिक्रियमाणा च पाकमुपैति वृक्षश्चाग्निक्षाराभ्यामिव दह्यते दुर्गन्धमुष्णमास्रावं स्रवत्युपेक्षितश्च वातमूत्रपुरी-षरेतांसि विसृजति, तं भगन्दरमुष्ट्रग्रीवमित्याचक्षते"। उष्णशिरोधरोऽप्यत्र "प्रकोपणैः पित्तमतिप्रकोपितः करोति रक्तां पिड़कां गुदागताम्। तदानुपाकाहिमपूतिवाहिनीम् भगन्दरं तूष्ट्रशिरोधरं वदेत्" निदानम्।

उष्ट्रधूसरपुच्छी स्त्री उष्ट्रस्येव धूसरः पुच्छ इव मञ्जरी अस्याः जातित्वात् ङीष्। (विछाति) वृक्षभेदे रत्नमाला स्वार्थे कन् ह्रस्वः। तत्रार्थे।